

Латушкін А.М. Невядомы інвентар Улы 1581 г. – доўгі шлях да ўзаемаразумення / А.А. Гужалоўскі // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 6 / рэдкал. : С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2011. — С. 94–102.

А. М. ЛАТУШКІН

НЕВЯДОМЫ ІНВЕНТАР УЛЫ 1581 г.¹

Ула, як замак, так і места — аб'екты даволі адметныя ў гісторыі Беларусі². Штуршком да іх заснавання (насуперак логіцы) паслужыла вайна, што для азначанага перыяду развіцця дзяржавы было хоць не адзінкавай, але даволі рэдкай з'явай. Замак на сутоку рэк Улы і Заходняй Дзвіны быў закладзены па загадзе караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта II Аўгуста ў 1563 г. Ён планаваўся як важны абарончы аб'ект на полацкім накірунку ваенных дзеянняў падчас Інфлянцкай вайны 1558—1582 гг.³ Аднак неўзабаве пасля пачатку будаўніцтва ўмацаванні былі захоплены войскамі Івана IV і пераўтвораны ў адзін з

1 Даследаванне адбылося дзякуючы падтрымцы фундацыі «Kasa im. Józefa Mianowskiego». Аўтар выказвае глыбокую ўдзячнасць адміністрацыі Курніцкай бібліятэкі Польскай Акадэміі Навук, а таксама загадчыку чытальнай залы бібліятэкі пану Яну Лучаку; доктару габлітаванаму, супрацоўніцы Універсітэта імя Адама Міцкевіча ў Познані пані Дануце Плыгаўцы за садзейнічанне і неацэнную дапамогу падчас працы.

2 Ула — зараз гар. пас. у Бешанковіцкім р-не, пры ўпадзенні ў Заходнюю Дзвіну левага прытока — р. Ула. Мясцічка з такой назвай, якое размяшчалася ў 35 км на поўдзень ад сучаснага гар. пас. Ула да разглядаемай тэмы не адносіцца.

3 Увогуле варта адзначыць, што ў вайне за Інфлянты Ульскі замак і ў цэлым тэрыторыі ўздоўж рэчышча Улы выступаюць як рэгіён супрацьстаяння і лесавызначальных перамог айчынных войск. Важнейшая з іх, вядомая ў гістарыяграфіі пад назвай «Чашніцкая», або таксама «Ульская» бітва («Бітва на Уле 1568 г.»), адбылася на р. Ула непадалёку ад Чашнікаў 26 студзеня 1564 г. У ёй войскі ВКЛ колькасцю 6 тыс. (па іншых дадзеных — 10 тыс.) пад камандаваннем вялікага гетмана ВКЛ Мікалая Радзівіла «Рудога» разбілі 24-тысячнае маскоўскае войска ваяводы П. Шуйскага. Гэтыя часткі ішлі з Полацка пад Воршу для злучэння з 50-тысячнай арміяй братоў В. і П. Сярэбраных-Абаленскіх і сумеснага наступлення на ВКЛ. Такім чынам, была сарваная буйнейшая наступальная аперацыя маскоўскага боку, якая магла скончыцца для ВКЛ фатальна.

Латушкін Андрэй Мікалаевіч — дацэнт кафедры крыніцазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук.

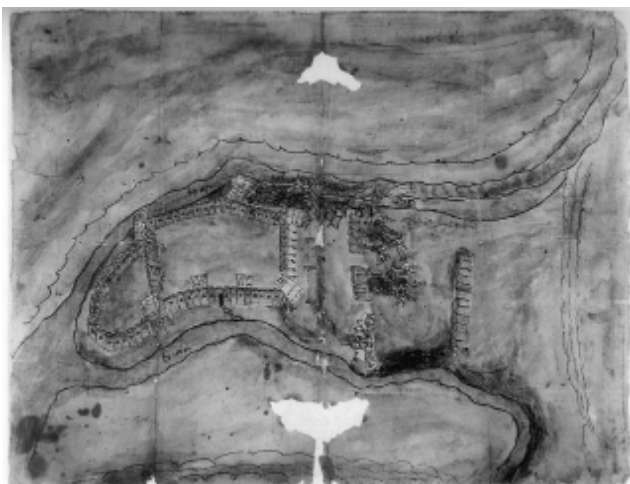
ключавых пунктаў абароны маскоўскіх войск на левым беразе Заходняй Дзвіны. На працягу некалькіх гадоў фартэцыя заставалася ў руках ворага. Спробы яе штурму, прадпрымаліся войскамі ВКЛ пад камандаваннем старасты жмудскага адміністратара Інфлянт Яна Гераніма Хадкевіча ў перыяд з лютага па пачатак сакавіка 1568 г., але поспехаў не мелі. І толькі 20 жніўня 1568 г. замак з гарнізонам у 800 стральцоў быў адбіты атрадамі пад камандаваннем ваяводы брацлаўскага, спраўцы польнага гетмана ВКЛ Рамана Фёдаравіча Сангушкі. Гэта падзея стала адным з самых значных поспехаў ліцвінскіх войск на першым этапе вайны. Захоп Улы дазволіў ім палепшыць пазіцыі на полацкім тэатры вайны і знізіць ступень пагрозы для Віцебска [1, с. 690].

З вяртаннем Улы рэалізацыя планаў па ўмацаванні гэтага пункта абароны, сарваных у 1563 г., аднавілася. Адначасова з адбудовай спаленага падчас штурму замка, для забеспячэння функцыянавання гарнізона ў доўгатэрміновай перспектыве, побач закладваецца места. Першыя звесткі аб яго існаванні адносяцца ўжо да сярэдзіны 1570 г. Дадзенае паселішча стала адметнай з'явай у гісторыі айчыннай урбаністыкі. Гэта адно з местаў (гарадоў) Беларускага Падзвіння, разам з Віцебскам, Суражам і Веліжам, што мелі арыгінальную «дамагдэбургскую» мясцовую мадэль гарадскога самакіравання, за якой у гістарыяграфіі замацавалася назва «віцебскае права» [2, с. 85—99, 112—117, 125—126, 217—222; 3, с. 685—686] 4. Ула атрымала права на самакіраванне па ўзоры Віцебска 26 студзеня 1577 г., магдэбургскае ж права толькі 31 сакавіка 1648 г.

Нягледзячы на значную цікавасць Улы, сцісла акрэсленую вышэй, крыніц, асвятляючых яе гісторыю ў перыяд другой паловы XVI— XVII стст., вядома параўнальна мала. Што ж датычыцца пытання выгляду, стану замка і места — то гэта адзінкавыя дакументы (з інвентарных апісанняў вядома адно — 1764 г.).

Падчас працы ў лютым 2010 г. у Курніцкай бібліятэцы Польскай Акадэміі Навук у томе арыгінальных дакументаў за перыяд 1576—1586 гг. (пошукавыя дадзеныя: ВК PAN, Sygn. 00277 «Akta oryginalne za panowania Stefana Batorego z lat 1576—1586», s. 35—36 v.) намі быў выяўлены інвен

4 Зарадзілася ў Віцебску. Асноўныя асаблівасці: вайт абіраўся мяшчанами, але судовай улады не меў; жыхары места заставаліся пад юрысдыкцыяй мясцовага дзяржаўцы (старасты, ваяводы); суд здзяйсняўся ім у прысутнасці вайта і так званых «старшых мяшчан», якія маглі атрымліваць частку судовых пошлін; мяшчанам надаваўся шэраг правоў і льгот, галоўным абавязкам з’яўлялася ваенная служба. Падобная мадэль гарадскога самакіравання была ўласціва месцам, што мелі для дзяржавы важнае абарончае значэнне.

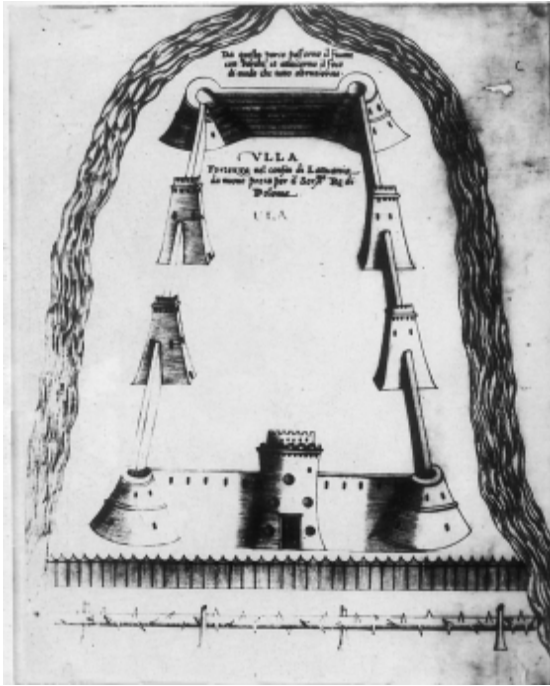

Мал. 1. План аблогі замка войскам ВКЛ зімой 1568 г. Аўт. Мацей Стрыйкоўскі (?). 43 см х 33 см [4; 7, illustr. 3]

тар замка і места Ула ад 8 ліпеня 1581 г., які, як мы спадзяемся, можа значна прасвятліць многія пытанні з іх гісторыі.

Мэтай дадзенай публікацыі з’яўляецца выключна ўвядзенне крыніцы ў навуковы зварот. Грунтоўны аналіз інфармацыі, змешчанай у ёй як і высновы, да якіх яна можа дазволіць прыйсці, мы пакідаем спецыялістам, што займаюцца азначанай тэматыкай. Аднак галоўная каштоўнасць інвентара ў тым, што ён адлюстроўвае рэальны стан замка на ліпень 1581 г. — аб чым дагэтуль нельга было меркаваць адназначна. Справа ў тым, што на сённяшні дзень вядома два планы гэтага аб’екта. Першы з іх — вельмі падрабязны, складзены падчас аблогі Улы зімой 1568 г., як мяркуецца аўтарства Мацея Стрыйкоўскага (мал. 1)

5. Аднак ён адлюстроўвае стан умацаванняў пад час валодання замкам. Дадзены экзэмпляр прызнаны старэйшым помнікам ваеннай картаграфіі, што паходзіць з зямель ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Першапачаткова быў вядомы ў копіях. Яго арыгінал адкрыў у Дзяржаўным архіве г. Кракава і Кракаўскага ваяводства ў 1980-х гг. доктар Юзаф Марашак з філіяла Інстытута гісторыі Варшаўскага ўніверсітэта ў Беластоку [4]. Аб паходжанні крыніцы падрабязней гл. [5, s. 184—191; 7, s. 11—22].

Мал. 2 Праект Ульскага замка, другая палова XVI ст. 19,5 см x 25,5см 6

коўскімі войскамі, гэта значыць да 20 жніўня 1568 г., паколькі ў выніку штурму замак быў амаль цалкам спалены.

Другі план дакладнай датыроўкі не мае (мал. 2). Гэта праект ульскай фартэцыі, распрацаваны італьянскімі архітэктарамі або каля 1563 г., або пасля жніўня 1568 г. Аднак канчаткова меркаваць па ім аб стане Ульскага замка ў перыяд пасля 1568 г. было нельга, паколькі крыніцы, якія б даказвалі, што дадзены праект быў рэалізаваны, адсутнічалі. Нягледзячы на гэта, згодна са сцвярджэннем Міхася Ткачова, замак быў адноў-

6 Бібліятэка Віленскага ўніверсітэта. Друкуецца па выданні [7, ілуст. 4]. Згодна з заўвагай прафесара Ст. Александровіча — малюнак ананімны. Падобная гравюра змешчана ў зборніку карт «Tabulae glographicae», Венецыя, другая палова XVI ст. [6, с. 690].

лены (верагодна ў адпаведнасці з вышэйзгаданым праектам), а ў 1580 г. па загадзе Стэфана Баторыя пры ім быў насыпаны вал вышыняй 11,5 м [6, с. 690]. Гэтага ж меркавання прытрымліваецца прафесар Універсітэта Мікалая Каперніка ў Торуні Станіслаў Александровіч [7]. Выяўлены намі інвентар падцвярджае дадзены погляд толькі часткова.

Рукапіс утрымлівае апісанне замка і места Ула. Складзены быў пасля смерці ульскага старасты князя Касцешы Лукомскага па загадзе караля польскага і вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя 8 ліпеня 1581 г. каралеўскім дваранінам Раманам Васілевічам Корсакам для перадачы Улы ў дзяржанне Марціну Курчу, войскаму віцебскаму, ротмістру караля яго міласці кавалерыйскай роты на Вялікіх Луках.

Арыгінал. Мова дакумента — польская, на апошняй старонцы (36 в.) назва дакумента — па-старабеларуску пісьмом таго ж часу. Тэкст напісаны на паперы адным почыркам (Рамана Васілевіча Корсака), займае тры старонкі, у канцы замацаваны подпісам Р. В. Корсака і авальнай сыгнетнай пячаткай з гербам (не чытаецца) і ініцыяламі «R», «K». На апошняй старонцы (36 в.) надпісы (почыркi розныя):

- 1) «1581», простым алоўкам;
- 2) «№ 64. Fasc. 13. Publicznuch», чарніла, пазначэнне архіўнага шыфра, сярэдзіны — другой паловы XVIII ст., уласцівага дакументам архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў;
- 3) «Инвентарь замку Ульского», чарніла, надпіс сучасны дакумента;
- 4) «Inwentarz zamku Ulskie(g)o spisane go w roku 1581 lipca | 8 dnia», чарніла выцвілае, слаба чытаецца, надпіс сучасны дакумента.

Дакумент патрапіў да Курніка верагодна ў складзе комплексу актаў і кніг (каля 700 найменняў), прададзеных стваральніку Курніцкай бібліятэкі графу Тытусу Дзялынскаму Каятанам Квяткоўскім у 1821 г. Апошні працаваў бібліятэкарам Нясвіжскага замка ў 1806—1810 гг. і ў гэты час незаконна завалодаў часткай найбольш каштоўных гістарычных дакументаў, што захоўваліся ў той час у архіве і бібліятэцы Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў [8, s. 356—358; 9].

Асобна варта адзначыць, што нягледзячы на багацце фондаў Курніцкай бібліятэкі матэрыяламі перыяду ВКЛ і Рэчы Паспалітай (у значнай ступені за кошт прысутнасці ў іх складзе часткі радзівілаўскіх збораў), належнай увагі ні з боку польскіх, ні з боку беларускіх даследчыкаў яны не атрымалі. Гэта падцвярджае і зробленая намі знаходка. Матэрыялы бібліятэкі выдатна апісаныя (на падакументальным узроўні). Інфарма-

цыя аб іх змешчана ў электронным каталогу ўстановы, даступным на яе сайце [10].

Агульныя прыныцы перадачы тэксту. Тэкст перадаецца на мове ары-гінала, але часткова мадэрнізуецца. Літара «z» у тэксце крыніцы прад-стаўлена ў выглядзе літары, падобнай на кірылічную прапісную «з» з ніжнім хвостом загнутым у канцы і дыяганальна звернутым у верхні правы кут — у публікацыі перадаецца як «z». Літара «Z» і «z» перакрэслена пасярэдзіне гарызантальнай перакладзінай, перадаецца як «z» (ужываецца ў пяці выпадках, як прыназоўнік ці ў пачатку слоў). Літара «V» і «v» у значэнні «и», а таксама літары, падобныя да «J» і «j», — захоўваюцца. Спалучэнне літар «th» — захоўваецца. Надрадковыя знакі — кропкі, крэскі — перадаюцца, пры іх адсутнасці над літарамі, якія маюцца ў сучасным польскім алфавіце, — не пазначаюцца. Літара «a» ў арыгінале ўжываецца (за рэдкім выключэннем) з адной кропкай над верхам, у публікацыі перадаецца без кропкі. Літара «u» ў арыгінале ўжываецца (за рэдкім выключэннем) з двума кропкамі над верхам, у публікацыі перадаецца без кропак.

Памежныя сігналы ў выглядзе знака двухкроп'я, змешчаныя ў тэксце ў вялікай колькасці і без пэўнай сістэмы, — апускаюцца. Тэкст разбіваецца на абзацы і сказы. Знакі пунктуацыі растаўлены згодна з сучаснымі правіламі польскай мовы. Цітлы не перадаюцца (ужыты ў тэксце крыніцы пераважна над словам «M(i)l(o)sci» ў выглядзе выразных рысак на вышыню паловы радка, накіраваных вертыкальна або па дыяганалі ў ніжні левы кут). Скарачэнні раскрываюцца ў круглых дужках і перадаюцца згодна з правіламі сучаснай польскай мовы. Выкарыстанне прапісной або малой літары — згодна з сучаснымі правіламі польскай мовы. Словы «Je(g)o Kro(lewskiej) M(i)l(o)sci», «Je(g)o M(i)l(o)sci Pana», геаграфічныя элементы ў назвах пасадаў і тытулаў пішуцца з вялікай літары. Вынасныя літары ўносяцца ў радок і пазначаюцца курсівам. Канец радка пазначаецца знакам «|», канец старонкі знакам «||».

1581 г. ліпеня 8. [Ула]. — Інвентар замка і места Ула, складзены на загадзе кар. пол. і вял. кн. літ. Стэфана Баторыя дваранінам Раманам Васілевічам Корсакам пры перадачы іх у дзяржанне войскаму Віцебскаму, ротмістру кавалерыйскай роты на Вялікіх Луках Марціну Курчу пасля смерці Ульскага старасты князя Касцешы Лукомскага.

Biblioteka K?rnicka Polskiej Akademii Nauk, r(kopisy, sygnatura BK 00277 «Akta oryginalne za panowania Stefana Batorego z lat 1576—1586». S. 35—36 v.

Roku 1581 miesiąca lipca osmego dnia. Przepis zamkú | i miastha Vlskiego thak theż armathy i prochow do the(g)o zam|kú należqcych po smierzcí nieboszczyka kniazia Koscie|szy Łukomskiego przeze mnie Romana Korsaka dworzialnina Je(g)o Kro(lewskiej) M(i)l(o)sci gdym then pomieniony zamek Kro(la) | Je(g)o M(i)l(o)sci za woliq i listhownym roskazaniem Je(g)o K(rólewskiej) M(i)l(o)sci | podawałem w dzierżenie Je(g)o M(i)l(o)sci Panú Marcinowi | Kúrczowi woiskiemú Withebskiemú i rothmisthrowi | Je(g)o K(rólewskiej) M(i)l(o)sci na Wielkych Łukach rothy ieznei.

Naprziod 7 | zamek w kthorem bakszth czthyrzy 8. | Od wiezdnei bakszthy poczqszy po liewei r(će wał, po|dle kthore(g)o thynem zagrodzono aż do narozniei | bakszthy nad rzekq Vłq. Od thei bakszthy nad thqz | rzekq Vła ogrodzien 8 pokrytych. Od thych ogro|dzien niedobúdownych ogrodzien czthyrzy, a ostha|thek thynem i throsthem zagrodzono az do thei ba|kszthy, kthora sthoi na vsčiu mi(dzi Dwinq rzekq | j Vłq. Od thei bakszthy nad Dwinq aż do narozniei | bakszthy, kthora sthoi nad Dwinq, ogrodny niedobú|downe. Od thei bakszthy wał, podlie kthore(g)o thynem za|grodzono az do wieznei bakshthy. Na zamkú dzialek dwie | serpenthyny 9.

W zamkú dwor Kro(la) Je(g)o M(i)l(o)sci ogrodzony plothem, | w kthorem búdownia: swiethlic dwie naprzeciwo | sobie s sienmi, w swiethlicach drzwi z zawiesami; || [35 adv.] czarna izba; kliec s podkliethem, podlie kthorei ganek s wscho|dem; puńka; sthainia; piwnica, nad kthorq kliethka; łaznia 10; | ceikawz, podlie kthore(g)o swiethlica j izba czarna, gdzie pu| szkarże mieszkowali.

W swiethlicy drzwi z zawiesami, okien | dwie z zawiesami 11. | W swiethlicy: szmigownic cżthyrzi, piqta rozzerwana 12; | hakownic 21 oprawnych, a jedna nieoprawna 13; | púłhakow ii 14 oprawnych ze wszythkym 15; | mieszek skorzany do proch? ieden; prochownic hakownic|nych 2; lin konopianych 2 16; | proch?

7 радок падрэслены
8 радок падрэслены
9 радок падрэслены
10 радок падрэслены
11 радок падрэслены
12 радок падрэслены
13 радок падрэслены
14 11?
15 радок падрэслены
16 радок падрэслены

beczka wielka niepełna na dłon od zakroiú, połbeczek ieden pelny, a drugie(g)o połbeczka połowica mniej|sza 17; | ołowú prenthly thrzi całe; kul serpenthynowych kop 2, | hakowniczych kop thrzi 18; | rydlow 5; mothyk 9; koł żeliazny do dzwigania drze|wa, oskargow albo grocow 13 19. |

Puńka podlie ceikawzú, w kthorei kúpa niemala kúl | wielkich i mniejszych kamiennych 20. | W zamkú dworow szliacheckych, rothmistrzowskich | i drabskich osmnascie 21. | Miastho Vlskie 22. |

Okolo kthorego parkan. Poczqszy od Dwiny aż do rzeki Vly || [36] do bakszthy narozniei nad Vly wzremby zrombio|ny a thyn we szredziznie zrembow. Od thei bakszthy | nad rzekq Vly az do zamkú thymże obyczaiem | parkan. A nad Dwinq parkanú nie masz 23. |

W miescie pliačo 24 szliacheckych mieszczanskich i ko|zackich osiadlych 91 25. | A s the(g)o miastha wszythkie(g)o podstharoscy nieboszczyka | kniazia Koscieszy Łukomskiego stharosthy Vlskiego | Pan Seweryn Owczynsky powiedzial, jz na jego | Kro(lewskq) M(i)ł(o)sci thak thez i na pana stharosth(ni iakych | pożythkow i powinnościei nie było do tych czasow, | iedno podathky według wfały na seimie vstha|nowionych iako insze miastha dawali 26. |

A thak ia Roman Korsak dworzianin K(róla) J(ego) M(i)ł(o)sci sprawiwszy then jnwentharz po dosthathku iako si(| then zamek Vlsky sam w sobie ma j podawszy | w dzierzenie Je(g)o M(i)ł(o)sci Panú Marćinowi Kúrczowi | woiskiemú Withebskiemú stharoscie Vlskiemú ro|thmistrowi Je(g)o Kro(lewskiej) M(i)ł(o)sci na Wielkich Łukach ro|thy iezney i then inwentharz Jego M(i)ł(o) sci Panú | stharoscie pod pie[cz(ciq ma i s] 28 podpisem r(ky | mei dał.

Roman Wasiliewicz Kor|sak własnq r(kq [пячатка]

17 радок падрэслены
18 радок падрэслены
19 радок падрэслены
20 радок падрэслены
21 радок падрэслены
22 радок падрэслены
23 радок падрэслены
24 так у тэксце
25 радок падрэслены
26 радок падрэслены
27 па сэнсу
28 пакрыта кавалкам аркуша ад кустадынай пячаткі, узноўлена па сэнсу

ЛІТАРАТУРА

1. Янушкевіч, А. Улы аблога 1568 / А. Янушкевіч // Вялікае княства Літоўскае : Энцыкл. у 2 т. Т. 2 : Кадэцкі корпус — Яцкевіч / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. 2-е выд. Мінск : БелЭн., 2007. 792 с.
2. Макараў, М. Д. Ад пасада да магдэбургіі : прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV—XVII ст. / М. Д. Макараў. Мінск : Экаперспектыва, 2008.
3. Макараў, М. Д. Ула / М. Д. Макараў // Вялікае княства Літоўскае : Энцыкл. у 2 т. Т. 2 : Кадэцкі корпус — Яцкевіч / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. 2-е выд. Мінск : БелЭн., 2007. 792 с.
4. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego, Oddział na Wawelu, Archiwum ks.ks. Sanguszków, Teki Rzymskie Sanguszków, rok 1568.
5. Alexandrowicz, St. Rozwój kartografii Wielkiego ksi(stwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku. Poznań : UAM, 1989.
6. Ткачоў, М. Ульскі замак / М. Ткачоў // Вялікае княства Літоўскае : Энцыкл. у 2 т. Т. 2 : Кадэцкі корпус — Яцкевіч / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. 2-е выд. Мінск : БелЭн., 2007. 792 с.
7. Alexandrowicz, St. Kartografia wojskowa Wielkiego ksi(stwa Litewskiego do połowy XVII wieku / Alexandrowicz, St. // Kartografia wojskowa krjów strefy bałtyckiej XVI—XX w. : Materiały konferencji naukowej, Toruń, 20—22 października 1994 r. / Uniw. Mik. Kopernika w Toruniu, Wyższa Szkoła Oficerską im gen. Józefa Bema w Toruniu; pod. red. St.Alexandrowicza [i in.]. Toruń : UMK i Zakład Poligraficzno-Wydawniczy POZKAL, Inowrocław, 1996. S. 11—22.
8. Krakowski, B. Kwiatkowski Kajetan h.Jastr(biec (1769—1852) / B. Krakowski // Polski Słownik Biograficzny / Kraków : Polska Akad. Nauk, 1971. T. 16.
9. Латушкін, А.М. Дакументальныя страты Нясвіжскага архіва Радзівілаў у другой палове XVIII — першай палове XX стагоддзя / А. М. Латушкін // Архівы і справаводства. 2007. № 2. С. 102—107.
10. Katalogi / Biblioteka K?tnicka Polskiej Akademii Nauk [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.bkran.poznan.pl/katalogi/index.html>

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16 снежня 2009 г.